

Dillerin Kaybolması ve Çevre Dil Bilimi

Erdoğan BOZ

Dillerin kaybolması

Dil konuşucularının öz/ana dillerini terk etmeleri çok değişik nedenlere dayanır. Bu nedenler genel olarak *devlet idaresini kaybetme, göç, azınlık durumuna düşme, kültürel erozyona uğrama, sosyoekonomik sorunlar, ilgisizlik* vs.dir. Ana dil, benzer nedenlerle alan boşaltmaya başlayınca evin içine sıkışır ve sonunda yok olup gider (Crystal, 2007).

Bir dilin kaybolması, çevremizdeki bir hayvan veya bir bitki türünün tükenmesinden daha basit bir şey değildir. Medyada, üç beş örneği kalmış falanca hayvan veya bitki türü için birçok haber görebilirsiniz. Ancak Afrika'da, Asya'da birkaç yüz konuşanı kalmış bir dil için ciddi bir yayın göremezsiniz. Şu unutulmamalıdır ki her kaybolan dil, insanlığımızdan bir parçayı alıp götürmektedir.

Çevre dil bilimi nedir?

Çevre dil bilimi (eco-linguistics) çok dilliliğe, dillerin korunmasına ve geliştirilmesine vurgu yaparak diller arası etkileşimi araştıran bir alan olarak 70'li yılların başından itibaren önem kazanmış disiplinler arası bir çalışma alanıdır.

Çevre dil bilimi, dil-toplum-kültür-çevre ilişkisine ve sorunlarına bilinen, kalıplaşmış resmî çerçevenin dışında bakar ve biyolojideki çeşitliliğe benzer bir çeşitliliğin kültür ve dilde de olması gerektiğini savunur.

Dil doğal bir kaynaktır tıpkı bitkiler ve hayvanlar gibi. Çevre bilimi (ecology), çevremizde önemli bir yere sahip olan bitki, hayvan vd. doğa unsurlarının korunmasını ve doğal ortamında yaşamasını dikkate alır. Çevre dil bilimi ise en az bir bitki veya bir hayvan kadar değerli olan dilin korunması ve kendi doğal ortamında yaşaması üzerinde durur. Çevre bilimi, çevrenin korunmasını ele alırken çevre dil bilimi, dilin korunması konularını işler.

Çevre bilimi, biyolojik çeşitliliği önemserken çevre dil bilimi, kültürel çeşitlilik genelinde dilsel çeşitliliği savunur. Şu halde biyolojik ve kültürel çeşitlilik insanı oluşturan çevrenin birbirinden ayrılmaz iki tarafıdır. Biri diğerinden

daha önemli değildir. Eko dil bilimi/Çevre dil bilimi, çok yeni bir dil bilimi alanıdır. Bu alanda dünyada ciddi bir literatür olmasına karşın Türkiye’de neredeyse hiçbir şey yazılmış değildir (Balci, 2005).

Kaybolan diller

Diller *ekonomik, kültürel, politik, dinî* vd. sebeplerle her zaman yok olmuşlardır. Dillerin yok olma tehlikesi insanlığın en önemli kültürel sorunlarından biridir. Bir dilin yerine başkasının geçmesi aslında çoğu kez isteksizce bir gönüllülüğten kaynaklanır. Aslına bakılırsa bütün dünyada “hâkim” kültürle ilişki kurulduğunda ebeveynler, çocuklarının güvenlik ve iyiliklerini düşünerek onları uyum sağlamaya zorlarlar. İki dilliliği teşvik ederek ya da hoş görerek dillerini başka bir dille değiştirenler genelde ebeveynlerdir. Ancak daha sonra çocuklar bu yeni dili tek dil hâline getirirler (Fischer, 2013).

Dünyada kaybolmaya yüz tutmuş birçok dilin durumuna çevre dil bilimi açısından bakıldığında, bunların evlerin içine sıkışarak kaybolmakta oldukları görülecektir. Bu durum yalnızca bir dilin kaybolması demek değildir. Dili konuşan insanların bütün kültürel kimliklerinin de kaybolması demektir. Dolayısıyla kültürel çevrede bir kırılma, kopma ve yok olma ile karşı karşıyayız. Kültürel çevredeki bu yok oluş, kültürel zenginliğe ve çeşitliliğe önemli bir darbedir. Dünyadaki herhangi bir dilin ve bu dile ait kültürün kaybolması, dil ve kültür açısından tekleşmeye doğru atılmış talihsiz bir adım olacaktır.

Ana dillerini kaybedenler, her zaman etnik kimlik kaybı yaşarlar. Bu aynı zamanda sözlü kültürün de yok olması demektir. Bununla birlikte gelenek ve görenekler de yok olmaktadır. Bu durumda göçmen/azınlık toplumları çöker ve yeni dil çoğunlukla bu boşluğu dolduramaz. Dolayısıyla ya yeni kimlik arayışında olan ya da hâkim kültürün içinde kaybolmuş kayıp nesiller ortaya çıkar (Fischer, 2013).

Bugün Türkiye’de farklı dillerin (kimi diller hariç) konuşulduğu ortamlarda 20-30’lu yaşlardaki hemen herkesin genel olarak tek dilli olduklarını ancak daha ileri yaşlardaki insanların iki dilli olduklarını söyleyebiliriz. İki dillilik, bugün dünyada birçok toplumda görülebilmektedir. En yakınımızda Makedonya’da yaşayan Türkler, hem Türkçe hem de Makedonca hatta yer yer Arnavutça da konuşmaktadırlar.

İki dilliliği devam ettirmek bir çözüm olarak gözükse de bunun için o dili konuşan kişi sayısının belli sayıda olması gerekir. Yaklaşık olarak 20.000 veya daha az sayıda konuşuru olan diller ancak tam bir yalıtımla varlıklarını sürdürebilirler (Bugünkü iletişim ve ulaşım ortamında bunu sağlamak güçtür). Bunun dışında her durum, o dil için mutlak bir yok oluş demektir (Fischer, 2013).

Kaybolmaya yüz tutmuş dil, lehçe ve ağızlar için neler yapılabilir?

Kaybolmaya yüz tutmuş dil, lehçe ve ağızların mevcut durumlarını tespit ederek işe başlanabilir. Bunun için sahaya inerek veri toplamak, ardından verileri tablolara işleyerek değerlendirmeler yapmak ve çıkacak sonuca göre planlamalar yapmak gerekir.

Sahada derlenecek verilerin işleneceği örnek bir tablo aşağıya çıkartılmıştır. Bu tabloda yatay olarak dilin kullanım alanları, dikey olarak da cinsiyet ve yaş kutucukları bulunmaktadır. Dilin kullanım alanları için toplam on alan ve yaş aralıkları için ise toplam sekiz aralık belirlenmiştir.

Sahada verilerin güvenilir kaynaklardan elde edilmesi çok önemlidir. Veriler, nüfus ve yerleşim yerinin yapısına bağlı olarak tek tek hanelerden, muhtarlıklardan veya ilgili sivil toplum kuruluşlarından (hemşehri dernekleri vs.) toplanabilir.

Örnek tablo

	Yerleşim Yeri															
	1-10		11-20		21-30		31-40		41-50		51-60		61-70		71-100	
	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E
	%		%		%		%		%		%		%		%	
Aile içi iletişim																
Ev dışı günlük işler																
Eğitim																
Alışveriş																
İletişim																
Spor																
Eğlence																
Kültür-sanat																
Sağlık																
İbadet																

Sahadan toplanan veriler tabloya işlenince, söz konusu dil, lehçe veya ağız konuşan kişilerin; yaş aralıkları ve cinsiyet ayrımına göre dilin kullanıldığı temel alanların ne kadarını hangi yüzde ile kullandıkları ortaya çıkacaktır. Tabloya göre dil, lehçe veya ağızın, hâkim dile terk ettiği dil alanları ve/veya hâlen varlığını sürdürdüğü dil alanları görülebilecek ve dilin işlevselliği hakkında bir fikir sahibi olunabilecektir. Bu da dil planlaması açısından oldukça önemlidir.

Toplumlar dillerini, kültürlerini ve nihayet kendi öz benliklerini kaybetmek istemiyorlar ve kendi kötü gidişlerine dur demek istiyorlarsa dillerini çocuklarına öğretmeleri ve bu dili daha çok alanda kullanmaya gayret etmeleri gerekiyor. Aksi hâlde dilleri, kültürleri ve kendi öz benlikleri kaybolacaktır. Bu durum çevre dil bilimi açısından da ciddi bir kayıp olacaktır.

Kaynaklar

Balcı, Tahir (2005), “Çevredilbilime Doğru” [http:// www.turksolu/89/basyazi89.htm](http://www.turksolu/89/basyazi89.htm):6.2.06 13.10.2013

Crystal, David (2007), *Dillerin Katli*, (Çev.: Gökhan Cansız), Profil Yayınları, İstanbul.

Fischer, Steven Roger (2013), *Dilin Tarihi* (Çev.: Muhtesim Güvenç), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.